

La Xina d'Eduard Toda

Dolors Folch

Universitat Pompeu Fabra
dolors.folch@upf.edu

Resum

L'objectiu d'aquest article sobre Eduard Toda i la Xina és entendre què hi va veure i com el va impactar, quina idea se'n va fer i en què es va ocupar quan, de 1876 a 1882, sent molt jove, va passar sis anys a la Xina com a funcionari diplomàtic de l'Estat espanyol. Alhora, es persegueix explorar quina va ser la imatge de la Xina que va transmetre amb els seus articles, conferències i llibres en tornar a Catalunya el 1883. La figura d'Eduard Toda compta amb una amplíssima bibliografia, però no hi ha cap estudi centrat de forma global en la seva experiència xinesa.

Paraules clau: viatges, fonts, vida diplomàtica, Taiping, Macau.

Resumen: *La China de Eduard Toda*

El objetivo de este artículo sobre Eduard Toda y China es entender qué vio y cómo le impactó, qué idea global se formó y de qué se ocupó cuando, de 1876 a 1882, siendo muy joven, pasó seis años en China como funcionario diplomático del Estado español. Asimismo, se persigue explorar cuál fue la imagen de China que transmitió en sus artículos, conferencias y libros al regresar a Cataluña en 1883. La figura de Eduard Toda cuenta con una amplísima bibliografía, pero no hay ningún estudio centrado de forma global en su experiencia china.

Palabras clave: viajes, fuentes, vida diplomática, Taiping, Macao.

Abstract: *Eduard Toda's China*

The objective of this article about Eduard Toda and China is to understand what he saw, how he experienced China and the country's impact on him. Toda spent six years in China (from 1876 to 1882) as a young diplomatic officer of the Spanish State. This article further aims to examine Toda's image of China as rendered in his articles, conferences and books upon his return to Catalonia in 1883. Eduard Toda wrote extensively on the topic, yet little critical attention has been given to his Chinese experience.

Keywords: travel, sources, diplomatic life, Taiping, Macau.

1. Introducció

L'objectiu d'aquest article és esbrinar quin va ser el coneixement que Eduard Toda (Reus, 1855–Poblet, 1941) va tenir de la Xina, així com determinar què hi va fer realment, des de quin angle se la va mirar i quina va ser la imatge que en va difondre als seus escrits. Per fer-ho, m'he centrat sobretot en l'anàlisi del que Toda va publicar, tant articles com llibres. He revisat també la documentació relacionada amb l'estada de Toda a la Xina que hi ha en diversos arxius del nostre país i he estudiat alhora l'abundant bibliografia ja existent sobre ell, part de la qual apareix esmentada en aquest treball i llistada al primer apartat de referències (sistematitzant les que no són de l'autor analitzat). Tot i que aquí cito un total de 25 publicacions de Toda (vegeu el segon apartat de referències), el corpus d'estudi és molt més gran, amb nombrosos textos que són traduccions i reedicions del mateix autor d'escrits anteriors. En aquest sentit, convé esmentar que Ferré (1952) en sistematitza l'obra completa.

El present article es divideix en cinc apartats. El primer (numerat com a 2) reflecteix l'agitació política i social tant d'Espanya com de la Xina en el període anterior a la seva anada al país asiàtic. El següent apartat revisa l'activitat de Toda a tots els llocs als quals va estar destinat, de manera que en destaco la desigual prosperitat dels diversos ports francs i la persistència del tràfic de culis. Tot seguit analitzo en un epígraf autònom la inserció de Toda en el catalanisme i el destí de les seves col·leccions. Al seu torn, l'apartat subsegüent sistematitza els seus escrits i conferències, tot resseguint els seus viatges per la Xina. Convé destacar la diferent apreciació de Toda, d'una banda, sobre Macau i Canton i, de l'altra, sobre Hong Kong i Xangai. Finalment, el darrer apartat aplega tots els llibres que va escriure o que se li han atribuït.

2. Els mons del jove Eduard Toda

Eduard Toda va néixer el 9 de gener del 1855 a Reus, una ciutat molt més oberta i progressista del que havia estat un segle abans i del que seria un segle després. Del nen se'n van encarregar la seva mare i el seu oncle, Josep Güell i Mercadé, que li portava 16 anys i que de fet li va fer de pare. Josep Güell era un intel·lectual liberal, republicà, discretament anticlerical i molt actiu culturalment: Eduard Toda va créixer sota la seva protecció i influència. De nen, va sentir parlar sovint amb alarma de les *bullangues* de Reus de l'any 1835 i de la destrucció i saqueig sistemàtic de Poblet al llarg del segle XIX, cosa que no oblidaria mai (Toda, 1930). L'any 1870, el jove Toda se'n va anar a Madrid on, en tres anys, es va llicenciar en Dret Civil i Canònic.

La primera joventut de Toda va transcórrer enmig de la gran agitació política que es vivia a Espanya en aquell moment: la Revolució Gloriosa del 1868, l'assassinat de Prim, el breu regnat d'Amadeu I, la Primera República i la Res-

tauració dels Borbons el 1874, amb el teló de fons de la tercera guerra carlina i el conflicte creixent de la independència de Cuba. Tot plegat va ser massa per al jove Toda:

“Jo, de molt jove, vaig ser partidari del general Prim, del rei Amadeu i del liberalisme que la situació creà. Prim, l’assassinaren; el rei Amadeu dimití el càrrec pel fàstic que li produí el país; l’única cosa que m’ha quedat ha estat el liberalisme que llavors vaig mamar. Vaig quedar absolutament desplomtat.” (Pla, 1975, p. 53).

El 1873, quan Toda just s’acabava de llicenciar, el seu oncle Josep Güell va ser elegit diputat a les Corts espanyoles pel partit d’Emilio Castelar i se’n va anar també cap a Madrid. Dos dels amics de Josep Güell jugarien un paper rellevant a la vida de Toda. D’un banda, el mateix Emilio Castelar, que li proporcionaria una protecció de per vida i de moment li va facilitar, aquell mateix any 1873, l’ingrés al Ministeri d’Estat en qualitat d’agregat. De l’altra, Víctor Balaguer, que dirigiria alguns passos de la carrera de Toda. Finalment el 1875 –ja en plena Restauració borbònica–, Toda va demanar la permuta al cos diplomàtic i va sol·licitar la plaça vacant de vicecònsol a Macau, que li va ser concedida el gener de 1876. Toda iniciava així una llarga etapa de funcionari de l’estat, que li duraria 25 anys.

El 13 de febrer de 1876, amb 21 anys acabats de fer, Toda va embarcar cap a la Xina, on hi passaria sis anys seguits. La Xina a què arribava Toda era un país trasbalsat. Els intents del govern xinès d’aturar el consum, la distribució i l’arribada de l’opi van culminar en la primera guerra de l’opi. La pau de Nanjing (1842) amb què va acabar obligava la Xina a fortes indemnitzacions, a cedir a Anglaterra el territori de Hong Kong i a obrir cinc ports (Canton, Xiamen/Amoy, Fuzhou, Ningbo i Xangai) al comerç internacional. Toda els va visitar tots i va constatar que no tots aquests ports prosperaven: ho van fer, i molt, Hong Kong, convertit en el pol del sud de la Xina, i Xangai, on desembocava la riquíssima producció de la conca del Iangtsé. Els altres, però, no acabaven d’arrençar: el fort sentiment contra els estrangers va arruïnar Canton, mentre Amoy, Fuzhou i Ningbo rebien amb prou feines uns quants vaixells l’any. La segona guerra de l’opi no va trigar a arribar i la pau de Tianjin (1860), que la va concloure, va significar una obertura molt més radical de la Xina: s’hi van obrir 12 nous ports, tant a la costa com a la vall del Iangtsé, els missioners cristians van poder penetrar ben endins del país i fins i tot comprar-hi terres, es va donar dret als occidentals a protegir militarment les seves concessions i es va legalitzar el comerç de l’opi.

Esperonat per l’agressió estrangera, i obligat a pagar indemnitzacions milionàries, l’imperi es va esquinçar del tot amb la rebel·lió dels Taiping. Aquests eren uns rebels amb peculiars reminiscències cristianes, que els van valdre inicialment la simpatia dels missioners protestants. De fet, un català, Sinibald de Mas, deixaria un viu testimoni dels territoris conquerits pels Taiping, per on ell va viatjar (Mas, 1861). La rebel·lió va estar a punt d’acabar amb l’imperi manxú, que es va salvar gràcies a la intervenció a favor seu dels exèrcits

anglesos i francesos –temorosos de quedar-se sense cobrar les indemnitzacions estipulades en el tractat de Tianjin–, i a la mobilització d'exèrcits regionals: la Xina s'esquerdava per les seves línies de fractura habituals.

Les grans rebel·lions –a la dels Taiping van seguir les dels Nian i les dels musulmans–, així com la terrible repressió que les va liquidar, van deixar el país exhaust. A la conca del Iangtsé, els voltants de Nanquín, que havia estat capital dels Taiping, i els de Suzhou, la ciutat més rica de la Xina, van quedar despoblats, com constatarà el mateix Toda. A partir dels anys 1860, la Xina va iniciar un moviment de modernització moderada, que va establir arsenals amb tecnologia militar occidental, i va crear el *Zongli Yamen*, una mena de Ministeri d'Afers Exteriors, per gestionar les relacions diplomàtiques de la Xina amb el món exterior. A finals dels anys 1870, quan Toda hi va arribar, a la Xina hi havia tímids intents d'activar la mineria i modernitzar els transports, que Toda va constatar. En tots aquests projectes hi participaven activament els grans caps militars que havien sorgit arran de les guerres de repressió de les rebel·lions Taiping i musulmanes, Zeng Guofan, Zuo Zongtang i Li Hongzang: aquest últim va ser el més implicat en els intents de modernització i, al seu torn, Zuo Zongtang –a qui Toda coneixeria personalment– el que menys.

Així era la Xina –humiliada i arruïnada, reticent als canvis i hermètica amb els estrangers– en què va viure Toda i que, per tant, va testimoniar. Els seus primers articles reflecteixen bé tant la desarticulació del sud de la Xina, amb Macau i Canton encongint-se enfront del sorgiment de Hong Kong, com la reestructuració dels pols econòmics de la riquíssima vall del riu Iangtsé, amb la ruïna total de les grans ciutats imperials –Nanquín i Suzhou– i el creixement imparable de la nou creada Xangai.

També són testimoni de la corrupció palpable i de la misèria generalitzada que ho envaïa tot. Toda ressenyà amb considerable equanimitat l'actuació de les societats secretes que reclamaven l'expulsió dels manxús de la Xina i que, amb el nom genèric de Tríades, encapçalaven rebel·lions periòdiques contra la burocràcia imperial (Toda, 1893a, p. 301). Tanmateix, els estralls creats per la rebel·lió dels Taiping el van horroritzar, tant per la destrucció que va veure en els seus viatges pel Iangtsé, com pel record que li portaven de les *bullangues* de Reus i de les cremes d'esglésies a Espanya:

“¡Sempre la mateixa humanitat mesquina, igual per tot arreu, sota las neus del Nort ó las regions del Trópich! ¡Iguales ambicions, los mateixos odios, idéntica set de vengança tinga l'home sia l que vulgui l color de sa cara! Y per sobre de tot aquests insensat esperit de rebel·lió contra lo antich, aquesta idea abressadora de son cervell que li fa creure que 'l seu pervenir està en lluyta pèrpetua contra l seu passat, que mai vindrà aquell si aquest no es destruhit: com si fos possible la vida sens historia, lo demà sens ahir, los infants sense avis! En las regions apartades de la terra xina, bullan dintre els cervells mongols las mateixes passions populars que entre nosaltres convertiren en runa tans temples, tants edificis tants monuments de nostra patria, de nostra fe y de nostra historia.” (Toda, 1883a, p. 414).

Pel que fa al moviment modernitzador dels anys 1870, Toda en va veure sobretot els aspectes militars, amb la creació d'arsenals:

“La marina de guerra ha sufrido una radical transformación en el Imperio chino. Consistía hace solo unos años, en una gran cantidad de juncos y lorchas destinados a proteger las costas y vigilar los ríos y cabales del país [...]. Actualmente China posee dos magníficos acorazados construidos en Alemania, con 7.335 toneladas de desplazamiento, máquinas de 6.000 caballos y marcha de catorce millas y media. [...] Además hay las escuadras de Fuchao [Fuzhou], Shanghai y Cantón, que comprenden entre 40 y 50 cruceros, corbetas, goletas y cañoneros, y poseen además varios torpederos.” (Toda, 1893a, p. 331-332).

Molt més crític és Toda en tot allò que fa referència a la mineria. En efecte, Toda observa, exasperat, el següent:

“La Xina es sens dubte lo país que menos minerals usa en lo món [...]. Los procedimientos empleats en las mines son lo mes primitiu i costos que puga imaginarse. Allá lo treball humà deu suplir la deficiència de tot genero de màquines que podrian facilitarlo.” (Toda, 1884a, p. 241-246).

Quan la mineria començà lentament a modernitzar-se, va xocar amb el problema dels transports. Toda té raó quan diu que a la Xina no hi ha camins, perquè les comunicacions havien estat garantides durant segles pels canals, i lamenta la decadència generalitzada d'aquestes infraestructures per manca de manteniment:

“La canalisació del Imperi xinès es una de las mes admirables obres del home en la terra. Hi ha que veure aquell conjunt de treball, que potser los mes hàbils enginyers europeus may haurian calculat tant bé [...]. Es llàstima que la canalisació del Imperi xinès se trobi tan descuidada com ho està á la hora present. Lo Govern no mana fer netejar cap curs d'aigua [...] ¡Quantas voltes en mon viatge he malehit aquest abandono, que 'm feia perdre hores enteres ab lo barco ensorrat al mitj d'un canal! [...] Hi ha carbó en lo Shansi, lo Shensi, Tchili, Hunan, Shantung y altres provincias, però no existeix un sol camí que faciliti son transport.” (Toda, 1884a, p. 241-252).

A poc d'arribar, Toda ja s'havia fet una idea dràstica de quins eren els grans problemes que llastraven el món xinès, tant de la corrupció –*“todos los empleos se compran en China”* (Toda, 1893a, p. 335)– com del creixement desorbitat del deute exterior. En aquest darrer sentit, esmenta els emprèstits adquirits per la Xina, al 8 % d'interès, des de l'any 1874 fins al 1887, així com l'espiral de ruïna que aquest deute implica (Toda, 1893a, p. 332). Des de l'inici del seu període xinès havia adoptat, també, el sentiment de superioritat i un cert menyspreu, a voltes condescendent, habitual en els textos dels residents europeus a la Xina:

“En la China hay materia para volver loco a un hombre de sano entendimiento. Hasta ahora no he podido encontrar a esta raza laboriosa, inteligente, astuta, cuyos adelantos en mecánica y en ciencias se han supuesto superiores a los nuestros. He visto solo un pueblo servil, canalla, haragán, hambriento, pueblo miserable y de miserables.” (Toda, 1876, p. 16).

Tot i així, i malgrat la intensitat de les experiències posteriors en altres àmbits i amb altres cultures que va anar acumulant durant la seva llarga vida, Toda va

conservar sempre un cert enyorament pels anys passats a la Xina. Així, assegut molts anys després a Escornalbou i Poblet amb Josep Pla, que l'anava a veure de tant en tant, presumia (crec que sense base) que “sabia disset mil paraules del xinès de les setanta mil que componen aquell llenguatge” i transmetia a Pla la impressió que “sentia un gran entusiasme pels xinesos. Tota l'admiració que sentia per ells esdevenia horror i falsedat en parlar dels japonesos” (Pla, 1971, p. 314). “És segur que per la Xina tingué una gran predisposició de curiositat i interès. [...] Es pot dir que l'interès per la Xina li durà tota la vida” (Pla, 1971, p. 57-58).

3. La vida d'un diplomàtic a la Xina

El 25 de març de 1876 Eduard Toda, amb 21 anys acabats de fer, arribava a Macau. No havia manifestat mai cap interès especial cap a aquella zona del planeta i tot el que hi veia li produïa un instintiu rebuig. De Singapur, el primer lloc on va arribar, va comentar que la part europea de la ciutat era molt maca però la xinesa, molt lletja. A Saigon, cinc dies després, mirarà amb recel les “*barracas miserables*” habitades per xinesos i annamites i també menysprearà una funció de teatre xinès tot sentenciant que “*no concebía nada tan infame*” (Toda, 1992, p. 6).

A Hong Kong només hi va poder fer nit un dia, malgrat que el cònsol espanyol, que va quedar astorat per l'extrema joventut del nouvingut diplomàtic (Fort, 1976, p. 43), el va rebre amb simpatia. En arribar a Macau el 25 de març de 1876, li va caure l'ànima als peus tan bon punt va posar un peu a terra.

“Atravesant carrers estrets y torts, que'm feren recordar los de molts pobles de nostres províncias; perseguit per una colla de mendicants tossuts com no se'n veuhen en part altra; [...] no poden donarse pitjors habitacions, menjars més detestables ni quatre duros diaris més miserablement gastats.” (Toda, 1883b, p. 330).

“*Lo que más incomoda en Macao son los mendigos: no se puede asomarse al balcon ó salir á la calles sin verse acometido por una turba de mugeres, viejos asquerosos y chiquillos. Entre los segundos he visto algunos leprosos.*” (Toda, 1992, p. 36).

La majoria dels portuguesos que hi vivien eren pobres de solemnitat i els captaires –que a vegades eren fins i tot soldats–, el perseguïen per tot arreu on anava. Hi abundaven els leprosos i els escadussers ingressos de la colònia se'ls “endueïen los crecscuts gastos d'una administració tan embolicada com inútil” (Toda, 1883b, p. 330).

Toda va arribar a Macau en el pitjor moment de la seva història, que havia començat el 1567. La primera guerra de l'opi, el 1842, va ensorrar-la: amb Canton convertida en port obert i el creixement fulgurant de la nova colònia de Hong Kong, Macau va quedar al marge de la prosperitat creixent del sud de la Xina; l'única diversió que hi quedava era la de les cases de joc. Toda dedicarà

una llarga entrada del seu dietari no només a descriure els diferents jocs, sinó sobretot al sistema de licitació i arrendament de les cases de joc (Toda, 1992, p. 41). A mesura que la decadència de Macau anava creixent, les nacions hi anaven suprimint els consolats: quan va arribar Toda, ja només hi quedava l'espanyol, que hi sobreviuria uns pocs anys més (Toda, 1887, p. 266).

El consolat espanyol havia aguantat fins aleshores perquè Macau havia estat fins feia poc el centre d'expedició dels *culis* a Amèrica. Quan la pressió, bàsicament anglesa, va fer gairebé impracticable el tràfic d'esclaus en què es basava la producció sucrera i tabaquera de l'illa de Cuba, els *hacendados* cubans van optar per importar mà d'obra *contractada*, en condicions similars a les dels esclaus: aquests van ser bàsicament els *culis* xinesos. La primera expedició va arribar a l'Havana el 1847: entre 1847 i 1874 es van portar a l'illa uns 130.000 *culis* xinesos, més del 90 % dels quals procedien de la província de Canton i un 6 % de la del Fujian:

“[E]l contratista era un español, quien al recibir en sus depósitos el cargamento humano de que llenaba luego las infectas sentinas de sus barcos, pagaba las comisiones a los agentes indígenas y disponía de los chinos en la forma más conveniente a los plantadores por cuenta de quienes hacía los contratos, de modo que esos emigrantes quedaban sujetos a la autoridad de su amo y eran tratados a poca diferencia de los esclavos negros.” (Toda, 1887, p. 274).

El gran port de sortida als anys 1860 havia estat Macau, però les queixes dels *culis* de Cuba als seus familiars explicant l'esclavització de què eren objecte van trobar ressò a la Xina. El 1874 la Xina va enviar a Cuba una comissió altament oficial, l'informe emès per la qual va denunciar un panorama tan esgarrifós que el 1874 el govern xinès va prohibir immediatament el tràfic de *culis*. Toda va arribar a Macau dos anys després de la prohibició, el 1876, i va poder veure els estralls que havia provocat a la colònia la supressió del tràfic:

“Los días de prosperidad de Macao acabaron en 1874. Hasta entonces, si bien el comercio extranjero se había extendido a todos los puertos chinos abiertos por los tratados, y además Hongkong hacía ruda y ventajosa concurrencia a la colonia portuguesa, sosteniase ésta por el tráfico de trabajadores asiáticos que agentes españoles y peruanos hacían con sus respectivos dominios de América. De Macao salían todas las expediciones de chinos con destino a los puertos de Cuba y del Perú. Nadaban entonces los macaenses en la abundancia y todos ellos se habían convertido en sub-agentes de emigración. Unos alquilaban sus casas para hacer en ellas los depósitos de culis o trabajadores, llamados barracones. Otros iban a reclutar chinos, recibiendo una prima de tres o cuatro duros por cada uno que presentaban. Otros ejercían las industrias auxiliares de esta emigración que ofrecía todos los caracteres de la trata de negros, abriendo restaurants, casas de juego y otras de peor reputación.” (Toda, 1887, p. 251).

Poca cosa devia saber Toda sobre la Xina quan es va embarcar amb aquella destinació. Però el temps passat a Macau el va familiaritzar de forma notable amb les fonts portugueses, que menciona abundantment i sovint cita de forma textual. Toda utilitzarà també diverses publicacions periòdiques de la Xina per als estrangers: la *Gazeta de Pekin* (traduïda regularment pels jesuïtes), el *Chinese*

Repository (missioners protestants) i la *China Review* (sinòlegs occidentals establerts a la Xina).

Finalment, els nou mesos passats a Macau el van reconciliar amb la ciutat, fins al punt que anys després afirmarà que li havia estat simpàtica des del primer moment en què la va trepitjar (Toda, 1887, p. 265). Era la seva primera destinació i, empès per la curiositat, es va dedicar a esbrinar quan i com s'hi havien instal·lat els portuguesos i què n'havien deixat escrit. Sens dubte es va dedicar a aquest tema guiat pels seus interessos, però convé recordar que fer-se una idea del *background* del lloc on estava destinat formava també part de les seves funcions diplomàtiques. Així, va recollir minuciosament totes les informacions que li arribaven a les mans sobre l'extensió i el funcionament del rosari de colònies portugueses a l'Atlàntic i a l'Índic, sobre què compraven, què venien i amb quins països i ciutats es relacionaven; també sobre quin paper hi tenien l'Índia i els àrabs en aquests moviments. Es tracta, en definitiva, d'una informació considerable, que va quedar recollida en el volum sobre Extrem Orient de la documentació de Toda depositada al CSIC (Fradera i Elizalde, 2002, p. 251-254).

A Macau Toda va viure també per primer cop part del cicle de festes xineses, que recull en extens detall en el seu dietari. I, a diferència del que havia passat en la seva breu estada a Saigon, Toda s'interessà pel teatre xinès, que ja aleshores era un espectacle a mig camí entre el circ, l'òpera i el teatre: és el que ara coneixem amb el nom d'Òpera de Beijing. A Toda el van encuriosir alguns dels arguments –en transcriurà algun de sencer– i el va interessar molt la *mise en scène*: les tècniques teatrals dels autors i la disposició escènica li ocupen pàgines senceres. L'entrada sobre el teatre xinès és de lluny la més llarga del seu dietari: té 12 pàgines a l'edició de Toda (2008).

A finals de 1876, Toda va permutar amb alegria la seva plaça a Macau per una de similar a Hong Kong –“*He ganado mucho con el cambio de destino*” (Toda, 1998, s. p.), afirmaria–, una ciutat de la qual li va agradar tot des del primer minut: la “vareta màgica” de l'administració colonial anglesa, l'eficiència del moviment comercial i, fins i tot, el fet de trobar el nom de la reina Victòria per tot arreu. A Hong Kong hi havia ja una colònia estrangera de tres o quatre mil individus i una guarnició militar eficaç –a diferència de la de Macau–, que mai baixava de vuit-cents homes i que mantenia els xinesos a ratlla: “un toc de queda a les nou de la nit els impedia sortir al carrer”. Per Toda, Macau havia estat un poble, però Hong Kong era una ciutat on “*hay teatros, salas de concierto, casinos, buenas fondas y establecimientos públicos de toda clase*” (Toda, 1887, p. 270). En pocs anys, Hong Kong havia eclipsat completament tant Canton com Macau i havia esdevingut el centre neuràlgic del sud de la Xina.

L'abril del 1878 Toda canviava altra cop de destinació, movent-se sempre pel sud de la Xina, cap a Canton. Havia estat a dues colònies, una portuguesa i l'altra anglesa, i ara per primer cop li tocava una ciutat xinesa de debò. Arran de les guerres de l'opi, l'antiga línia de magatzems europeus a vora del riu havia

estat substituïda per assentaments més espaiosos. Primer anglesos i francesos es van instal·lar a Shamien, una petita illa riu amunt a tocar de Canton, on van construir un embarcament sòlid i unes quantes mansions on viure còmodament. No gaire després es va designar també una altra illa, riu avall, a 20 km de Canton, Whampoa, on es van instal·lar les noves delegacions que anaven arribant. Tanmateix, en un parell de dècades tot aquest món es va esvaïr a mida que les grans firmes comercials s'assentaven a Hong Kong i Xangai. A Toda, que va viure tant a Shamien com a Whampoa, Canton li va deixar un record horrorós:

“De la importancia comercial de Cantón solo queda el recuerdo [...]. [R]aro es el buque que ancla en la extensa bahía del río de las Perlas [...]. Hoy los escasos europeos que viven en Cantón están encerrados en una pequeña isla llamada Shamien. Ésta era un banco de arena situado a un lado del río. [...] Después de la guerra de 1860 fue cedido a los ingleses y franceses [...]. [T]odas las casas de comercio que antes había en Cantón se han trasladado a Hongkong, dejando solamente alguno que otro representante en la isla cantonesa. [...] Cerca de tres años estuve encerrado en aquel recinto [de Shamien] que no quisiera ver señalado para destierro de mi mayor enemigo. [...] Mucho peor que Cantón es el puerto de Suatao [Whampoa] [...]. Solo viven allí seis u ocho europeos, verdaderos desterrados en un sitio erial y pedregoso, sin calles, sin caminos, con algunas casas construidas en la orilla izquierda fuera de toda población, y aún puede añadirse fuera de todo contacto con el mundo civilizado.” (Toda, 1887, p. 271).

La ciutat xinesa de Canton quedava al darrere d'aquestes concessions europees i en un primer moment el seu aspecte va descol·locar Toda: *“difícilmente se puede formar idea de la miseria y porquería que encierra aquel dédado de calles sucias y estrechas de una vara”* (Toda, 1992, p. 62-63). La brutícia li produïa rebuig, però l'urbanisme i la vida social xinesa també li resultaven inquietantment xocants:

“Las ciudades chinas no ofrecen ninguno de los atractivos o alicientes que en las europeas nos incitan a salir a la calle. [...] Allí no hay jardines públicos, ni paseos, ni fuentes, ni más monumentos que los arcos de triunfo erigidos en memoria de alguna viuda honesta o algún empleado probo y honrado. Las distracciones de los chinos se reducen a concurrir una vez que otra a las casas de té o reunirse una docena de amigos en torno a una bien provista mesa.” (Toda, 1887, p. 69).

Canton va ser el primer lloc on Toda va haver de contrastar l'administració xinesa i els interessos europeus. El marc administratiu en què es movien tots plegats era molt fluid, canviava constantment i hi sovintejaven els conflictes. Va ser a Canton, i molt concretament a Whampoa, on Toda es va trobar directament implicat amb el tràfic de *culis*, a través de Francisco Abellà, que en els anys 1863-1864 havia estat dues temporades a la Xina encarregant-se de l'embarcament de *culis* xinesos cap a Cuba i Perú. El 1879-1880, quan la Xina ja n'havia prohibit de forma terminant el tràfic, Abellà va decidir carregar per compte propi un vaixell, l'Hespèria, amb 800 *culis*. L'Hespèria estava amarrat al port de Whampoa, que era on amarraven els vaixells estrangers. Abellà necessitava aconseguir el permís del virrei de Canton, i el vicecònsol espanyol

a Canton i Whampoa era Eduard Toda. Malgrat que Abellà assegurava que tots els passatgers eren treballadors voluntaris, les autoritats xineses que van inspeccionar el vaixell en van trobar molts que havien estat embarcats per força i l'expedició no va arribar a salpar mai.

A l'octubre de 1880, Toda va tornar a aconseguir bescanviar la seva plaça a Canton per una de similar a Xangai. Hi va anar en barco tot remuntant la costa i va parar a tres dels ports oberts: Xiamen/Amoy, Fuzhou i Ningbo. Tots tres eren autèntiques ciutats xineses amb petites concessions estrangeres. Xiamen li interessava especialment perquè s'havia convertit en un nou punt de contractació de *culis*, a l'empara que es contractaven treballadors per a les Filipines, tot i que després se'ls enviava de Manila a Cuba:

“Emuy [Xiamen/Amoy] ha venido a ser el centro principal de donde salen los emigrantes indígenas que se dirigen a nuestras Filipinas en número harto crecido. Mezquinos intereses se han opuesto a que fuese nunca conocida de una manera clara y explícita esa emigración de chinos a Manila, y quizás el mismo Gobierno español ignora el carácter que reviste. Desde luego hay que descartar en ella toda idea de libertad individual y propia iniciativa de los emigrantes. Los coolies que van [...] a Filipinas, como los que van a Java y a los estrechos de Malaca y los que antes se dirigían a California, Cuba, el Perú y Australia, salen vendidos de su país.” (Toda, 1887, p. 274).

Però a Xiamen/Amoy Toda només va baixar del barco per visitar l'església catòlica on hi tenia un amic, un frare dominic, que, coneixedor sens dubte de l'afició col·leccionista de Toda, li va regalar un *Diccionario manuscrito de lengua Chan-chiu, escrito en 1790* (Toda, 1992, p. 69). Crec que aquest manuscrit és el mateix que es troba a la Universitat de Barcelona –*Arte de la lengua Chio-chiu*– i està dedicat a un frare de l'ordre de predicadors (Folch, 1995, p. 157-160).

Una mica més al nord hi havia Fuzhou, el principal port del Fujian, que en segles anteriors havia estat un nucli comercial molt important i que era un dels cinc ports oberts arran de la primera guerra de l'opi. Però no havia prosperat: *“muy limitada es la colonia europea que vive en su recinto, como es escaso el comercio que hace, pues solo adquiere alguna actividad en la época de la exportación de té a Europa”* (Toda, 1887, p. 278). El mateix caldria dir del port de Ningbo, que havia estat el principal nucli del comerç xinès amb el Japó: *“Es de poco interés para el comercio universal, pues son muy pocos los europeos allí establecidos. Ningpó [Ningbo] se resiente de la proximidad de Shanghai”* (Toda, 1887, p. 281).

Si els ports de la costa entre Hong Kong i Xangai havien quedat eclipsats, el mateix havia passat amb els que estaven més al nord: Xangai, situada a la desembocadura de la imponent via fluvial del Iangtsé, era sens dubte la joia de la corona. Allí es van instal·lar tres concessions estrangeres, la britànica i l'americana, que acabarien fonent-se en una sola, i la francesa, molt més petita.

“Shanghai es en nuestros días el único puerto chino donde los extranjeros disfrutan de cierto bienestar material. La colonia europea [...] asciende a tres o cuatro mil personas y en el recinto de la ciudad no faltan buenas fondas, casinos, teatro, y hasta una glorieta junto al río donde una banda de música contratada en Manila deja oír sus acordes dos

veces por semana. [...] Una febril actividad se nota siempre en el gran río chino, por el que bajan los ricos cargamentos de té y seda que alimentan el mercado de Shanghai." (Toda, 1887, p. 282-288).

A la Xina hi havia una cosa que l'inquietava: el menjar xinès. Com havien exclamat també els viatgers portuguesos i castellans al segle XVI, a Toda l'alarma que "*los chinos se lo comen todo*". Detalla horroritzat els preus d'un restaurant especialitzat en gossos i gats, i –com a tots els viatgers europeus des del segle XVI– el sorprèn que els xinesos no usin ni estovalles ni tovallons, ni plats ni forquilles (Toda, 1887, p. 25-28). Es queixa dels grans banquets amb un llistat inacabable de plats, com el que li va oferir Zuo Zongtang i que ell descriuria amb tot luxe de detalls, però devia assistir-ne a ben pocs. Molts anys després, quan ja era un gran senyor al seu castell d'Escornalbou, Josep Pla, en una de les seves visites, dirà d'ell: "Durant els llargs anys que Toda visqué en aquell país, s'alimentà exclusivament de pollastres rostits, ous passats per aigua i aigua mineral" (Pla, 1971, p. 313-314).

Toda carrega fortament contra l'ambient social de les concessions de Xangai, les quals descriu com a centres de vici i d'excessos de tota mena: "*bastantes por desgracia dejan el dinero, la salud y a veces el honor, en las noches de crápula de las concesiones extranjerias*" (Toda, 1887, p. 66). L'opi hi era omnipresent, però a Toda, que el va provar, no li va agradar gens:

"De mi ser dir tant sols que dues vegades he probat en Xina de fumar opi: la primera vaig deixar la pipa plé d'asco, y á la segona, en que volguí ser un poch més tossut, vaig vomitar á la quarta xupada." (Toda, 1894, p. 102-103).

Quan feia dos anys i un mes que estava a Xangai, el 16 de novembre de 1882, Toda va tornar a Espanya afectat per febres palúdiques que arrossegaria tota la vida, i que el van empènyer a agafar un any sabàtic. Ja no tornaria mai més a la Xina.

4. El retorn de la Xina

En tornar de la Xina, Toda no va trigar gens a introduir-se en els àmbits culturals de la Renaixença, en bona part de la mà de Víctor Balaguer, amb qui mantindria durant anys una correspondència intensa: al CSIC es conserven una quarantena de cartes de Víctor Balaguer a Toda i a la Biblioteca Víctor Balaguer hi ha una quarantena de cartes de Toda a Balaguer, datades a la segona meitat de la dècada de 1880.

"Quan jo era jove coneixia ben poca cosa de Catalunya i res de Barcelona [...]. A la meva tornada a la terra nadiua el 1883 deguí a les relacions de don Víctor Balaguer, l'ésser introduït al cercle de poetes i periodistas format a l'entorn de 'La Renaixensa', essent per mi una revelació el tracte amb aquells joves de talent, amants de les nostres glòries. [...] Per damunt de tots ells surava en Guimerà." (Toda, 2008, p. 182).

Toda va entrar així en contacte amb el catalanisme, amb les seves tertúlies i amb les seves publicacions: al grup hi havia els tres directors de les influents revistes *La Renaixensa*, *La Il·lustració* i *L'excursionista. Bolletí mensual de l'Associació catalanista d'excursions científiques*, i Toda tenia coses per explicar. El que tots anomenaven “cònsol xino” no va trigar a destacar en les tertúlies i a trobar-se implicat en les excursions: la Renaixença catalana veia en l'excursionisme un impuls patriòtic de descoberta i estudi del país. Montserrat va ser la primera destinació. Era el paradigma de l'excursió romàntica d'ençà que Wilhelm von Humboldt va visitar la muntanya el 1800 i la va descriure en una llarga carta a Goethe que es va publicar amb el títol *Montserrat bei Barcelona* (Humboldt, 1803), un text que havia convertit Montserrat i els monjos escampats per les seves ermites en quinta essència de la comunió de l'home amb la natura. Toda ja havia tingut un primer indici de la fama de Montserrat mentre passejava entre les runes de Suzhou, de boca d'un missioner catòlic francès:

“Jo conec la patrona catalana, la Verge negra de Montserrat, a la qual oferí anar en romiatge a sa capella. No sé si mon desitj podrà complir-se mai; però si l'atzar vos porta a aquelles montanyas recordeu-vos de mi al petjar los llandars del santuari, mon pensament vos seguirà y serem tots dos pelegrins. Un any més tard no mancava de complir aquell vot, fet en lo cor de Xina.” (Toda, 1884b, p. 64).

Anècdotes com aquesta eren molt del gust dels ambients en què es movia Toda d'ençà del seu retorn de la Xina i li van assegurar una demanda inescotable els anys 1883-1884 pels seus articles i conferències, tot i que l'anada a Montserrat no li va produir, ni de bon tros, l'exaltació que esperava:

“*Los catalanistas me invitaron a una expedición a Monserrat. La impresión recibida en Monserrat no correspondió a la idea que me había formado de aquellas montañas. El santuario es mezquino: la capilla de cantores detestable.*” (Toda, 2008, p. 71).

Va ser arran d'una d'aquestes excursions *catalanistes* a l'Empordà –“fou aquesta la caminada més llarga i dura que he fet en ma vida” (Toda, 2008, p. 73)– que Toda, que sempre va ser un catalanista més de butaca que de motxilla, es va posar a escriure en català. Toda havia començat a redactar el seu dietari en castellà i va ser en aquesta llengua que el va continuar escrivint mentre era a la Xina. Però, a partir del maig de 1884, Toda escriu el dietari en català, i catalana serà també la llengua dels articles que va publicar en aquells anys, i la del seu primer llibre sobre l'agricultura xinesa (Toda, 1884a).

Tot i això, malgrat les seves amistats amb editors catalanistes i la seva admiració pels poetes de la Renaixença, especialment Guimerà i Verdager, Toda va ser sempre un acèrrim contrari a les normes ortogràfiques elaborades per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, de la qual formava part Angel Guimerà. Quan el 1913 es van promulgar les normes, Toda va participar iradament en les discussions sobre si els plurals calia escriure'ls amb <a> o amb <e> i es va indignar amb les opcions preses per Pompeu Fabra, domiciliat a Badalona. D'aquí ve que advertís irritat a un seu editor: “Pobre de tu que m'hi

posis cap cagarada de mosca de l'ortografia badalonina!", referint-se al punt alçat de les eles geminades (Fort, 1976, p. 171-172).

Tampoc filava gaire prim en la transcripció dels noms xinesos. És cert que les normes de transcripció a l'anglès, el sistema Wade-Giles, o les de transcripció al francès, el sistema EFEO, no estaven encara fixades, però tots els autors seriosos occidentals a finals del segle XIX seguien unes normes fixes que explicitaven. No pas Toda, que transcriu els mots xinesos com li sembla, canviant de criteri cada dos per tres i amb poques pàgines de diferència.

A banda dels seus articles, la popularitat de Toda es va basar també en les col·leccions, d'objectes d'art i de monedes, amb què va arribar de la Xina. Va ser a Hong Kong on ens consta que Toda va iniciar la seva afició pel col·leccionisme i per la numismàtica. A la Xina hi havia una llarga tradició en ambdós camps: el col·leccionisme apareix en els textos xinesos d'ençà la dinastia Song al segle X i les botigues d'antiguitats eren omnipresents als carrers comercials de les principals ciutats xineses des d'aleshores: "*Innumerables puestos de libros viejos y pinturas se ven por las calles chinas, y en ellos suelen encontrarse a veces ediciones raras o acuarelas de buenos autores*" (Toda, 1887, p. 64).

La numismàtica xinesa tenia també un llarg recorregut i era reconeguda a Europa. Un dels llibres xinesos amb més difusió era el *Qinding Qianlu* (*Anals de Monedes aprovades per la Cort*) del 1751 i que havia estat presentat a la Numismatic Society per John Williams en 1852. Aquest és el llibre que Toda va fer servir per organitzar la seva col·lecció de monedes i que va tornar a traduir amb ajuda de Li Langshan, aquest cop al castellà, a Macau el març del 1878: aquesta traducció es conserva a l'arxiu del monestir de Poblet (Giné, 2016, p. 356).

L'interès sobre numismàtica xinesa, en la qual Marco Polo, per cert, ja s'havia fixat, havia estat present als grans compendis dels jesuïtes de finals del segle XVII i principis del XVIII; així, Halde (1735) conté un capítol sobre la moneda xinesa. Però a principis del segle XIX, quan els europeus van començar a instal·lar-se a la Xina arran de les guerres de l'opi, entendre el funcionament de la moneda xinesa va esdevenir prioritari, de manera que funcionaris, missioners i comerciants van publicar textos sobre el tema. En efecte, als anys 1850 comencen a aparèixer articles especialitzats en numismàtica xinesa a les revistes generals de numismàtica, i als 1860 els llibres generals sobre la Xina, com el popularíssim de Doolittle (1865) inclouen capítols sobre les monedes xineses.

A Hong Kong Toda va començar de forma sistemàtica la seva col·lecció de numismàtica: el 24 de juny de 1877, va fer un viatge a Canton dedicat "*especialmente á la busca de monedas chinas*" (Toda, 1992, p. 63). Malgrat el temps que hi va dedicar, Toda no va arribar a publicar cap llibre sobre numismàtica xinesa: sí que ho va fer, per contra, sobre numismàtica vietnamita. Però hi va dedicar 17 pàgines de la seva *Historia de China* (Toda, 1893a, p. 340-357) i més de la meitat de les il·lustracions del llibre.

Toda va arribar a Barcelona amb una col·lecció de monedes que incloïa gairebé 5.000 monedes xineses, prop de 3.000 coreanes i més de 500 japoneses i

vietnamites. Toda va proposar vendre la col·lecció a l'Ajuntament de Barcelona per 35.000 pessetes, però la seva proposta va ser desestimada amb una argumentació antològica, pròpia del més obtús provincianisme:

“Hace algunos días que un periódico de esta capital dio la noticia de que se trataba de adquirir, con destino al Museo Martorell, una colección numismática y de algunas antigüedades que un señor Toda, representante de nuestra nación en China, adquirió en aquel país. Hemos de confesar que esta noticia nos causó alguna sorpresa, sorpresa que creció de punto cuando nos convencimos de que verdaderamente se trataba en serio de este asunto y que la colección citada costaría al Ayuntamiento la cantidad de 35.000 pesetas. ¿Qué utilidades y que interés podrá tener para un Museo que está creado á fin de contener preferentemente objetos catalanes, una colección tan exótica como la de que se trata? Además, ¿hay por ventura en Barcelona quien posea los conocimientos para investigar la importancia que puedan tener los objetos chinos, y clasificarlos? Y aunque así fuera, que lo dudamos, ¿qué lograríamos con ello? Nada. Tener expuestos objetos que solo tendrían en nuestro país valor decorativo. Así, pues, llamamos la atención del Excmo. Ayuntamiento y la del ilustrado director del Museo nombrado, para que no se dejen sorprender por los que le proponen la adquisición de la colección á que nos referimos. Enhorabuena que se adquiriera la colección arqueológica del difunto señor Saura, formada por trajes, monedas y distintos objetos, todos catalanes; máxime cuando tan preciosa y útil colección solo costará al Municipio la cantidad de 4.500 pesetas. Pero en modo alguno se invierten 35.000 pesetas en una colección, china.” (La Vanguardia, 04/07/1883, p. 4).

La col·lecció seria adquirida pel Museo Arqueológico Nacional de Madrid. Pel que fa a les monedes xineses, la col·lecció entregada per Toda constava finalment de 4.231 monedes xineses, i diversos amulets amb els 12 animals del zodíac o els 8 trigramas xinesos. El gruix de la col·lecció, i una part més ben documentada pel mateix Toda, era el corresponent a la dinastia vigent, la Qing o manxú (1646-1911) (Seco, 2005).

5. Els articles de Toda sobre la Xina

En tornar de la Xina, Toda va escriure un reguitzell d'articles sobre el país, especialment els anys 1883 i 1884. En conjunt formen un recull complet del que Toda va veure i del que li va interessar a la Xina. De fet, els seus dos grans llibres sobre el tema són en l'essencial una recopilació d'aquests articles, que sovint es republicaven en revistes diferents i que es poden agrupar en tres grans temes: Macau i els portuguesos a la Xina; els viatges des de Xangai remuntant el riu Iangtsé; i la vida quotidiana dels xinesos.

Toda va començar a escriure articles centrats en Macau i en la presència dels portuguesos a la Xina quan tot just feia un any que havia arribat a l'aleshores colònia. L'any 1878 ja publicava un text titulat “Macao” a *La Oceanía española* de Manila i un altre, “Os Portuguezes na China”, a Lisboa (Toda, 1878a, 1878b, *apud* Ferré, 1952, p. 334). En retornar de la Xina aquest dos textos re-apareixerien sigui com articles o com a transcripció de conferències.

L'article sobre Macau etziba un seguit d'escarnis sobre les dones xineses, que el temps no va suavitzar, ja que el va reproduir en els seus llibres:

“A bon segur no hi ha cap altra part del mont dones més lletjas (elles me perdonin) que las dones macaenses. Tenen lo color d'oliva, las barras sortides, lo front xato, los ulls petits y sens expressió, lo cos mal format; afeginthi á sos pochos atractius un gust horrible en la elecció de colors pera sos vestits.” (Toda, 1883b, p. 330).

Tampoc el món cultural de la ciutat li mereix cap respecte: “Cap monument hi ha á Macao digne d'atenció” (Toda, 1883b, p. 331), amb l'única excepció de l'església de São Paulo, construïda pels jesuïtes i de la qual només queda la imponent façana, i d'un llarg paràgraf dedicat a la memòria del poeta Camões, que visqué i morí exiliat a Macau. L'article se centra després en l'arribada dels portuguesos a la Xina, la fundació de Macau i l'estreta vinculació entre l'arribada dels europeus i la pirateria generalitzada que assolava les costes de la Xina. Hi trobem, també, referències interessants tant als primers establiments portuguesos a Ningbo i a les illes de la costa xinesa com a les seves relacions amb el Japó. La reflexió sobre Macau acaba de forma desconcertant amb el relat dels entrebancs posats pels portuguesos a les expedicions missioneres que s'enviaven des de Manila. La relació de l'expedició franciscana d'Alfaro i Torde-sillas apunta que Toda coneixia el llibre de González de Mendoza (1585), que recull la història d'aquesta desastrosa missió.

Al seu torn, Toda (1878b) va publicar-se en català amb el títol “Los Portuguesos en Xina. Un error històric” (Toda, 1884c), reproduït també, com Toda (1878a), en diverses revistes catalanes. A diferència del de Macau, es tracta d'un text molt més erudit i, a banda d'explicar en detall els contundents desastres de les primeres expedicions portugueses i les circumstàncies que van desembocar en l'establiment a Macau, demostra un coneixement notable no només de les fonts portugueses, sinó també de la font xinesa que menciona per primer cop l'arribada dels *folangji* (francs/portuguesos) a la Xina. Em refereixo al *Wubei-zhi, L'Art de la guerra* de Mao Yuanyi (1621), i que ell recuperará en els seus dos llibres principals sobre la Xina (Toda, 1887, p. 258; 1893a, p. 154-155).

Estant a Xangai, Toda va fer diverses sortides remuntant el Iangtsé, ja fos per caçar, per visitar alguns llocs o per tasques relacionades amb la seva feina i amb els problemes dels dominics i agustins espanyols que estaven al Fujian. En tornar a Catalunya va recordar la visió que aquests viatges li havien proporcionat sobre el passat recent de la Xina. El primer d'aquesta sèrie d'articles, titulat “Recorts de Xina. Las planes de Ka-shim” (Toda, 1883a) el va escriure arran d'una cacera als voltants de Xangai: “per tal distracció lo siti es espléndit: un cassador no sortiria mai de aquelles planes” (p. 414). De fet, però, aquestes sortides de caça eren molt menys idíl·liques, com explicaria el mateix Toda anys més tard a Josep Pla:

“Les vores dels rius estaven infestades d'una tal quantitat de bandits i pirates que el Govern ens havia donat el dret a disparar sobre qualsevol xinès que s'acostés a l'embar-

ció amb un posat equívoc. L'anarquia era indescriptible. Els atacs constants de què érem objecte ens obligaven a disparar. Eren com si fossin cocodrils. [...] [E]ls cònsols havien d'estar constantment parapetats i rifle en mà, perquè els xinesos estaven sempre a la que salta." (Pla, 1971, p. 313-314).

Però no totes les sortides de Toda riu amunt eren per anar de caça. Arran del tractat de Tianjin el 1860, amb què es van acabar les guerres de l'opi, els missioners van tenir dret a instal·lar-se al llarg del recorregut del Iangtsé, on podien predicar lliurement i comprar terres per als seus temples i monestirs. Els missioners, catòlics o protestants, eren una peça important del cos consular perquè sabien més xinès i s'endinsaven més en el territori. Però creaven molts conflictes i una de les feines de Toda era protegir-los. En l'article "Recorts de Xina", Toda (1884b) rememora una expedició riu amunt cap a Nanjing per reclamar indemnitzacions pel tracte rebut per uns missioners catòlics sota protecció espanyola. El grup diplomàtic, que anava en un potent vaixell de guerra, perquè "son de un pes inmens las raons que 'ls diplomátichs donan sentats sobre un bon krupp" (p. 291), anava a trobar-se amb Zuo Zongtang.

Zuo Zongtang va ser el contacte més important que Toda va tenir a la Xina. Tot i que només el va veure aquella vegada, referències a ell apareixen en diversos articles. Zuo Zongtang era un dels tres grans caps militars que havien aconseguit vèncer la rebel·lió Taiping llevant exèrcits regionals i havia culminat la seva carrera sotmetent amb duresa implacable la rebel·lió musulmana del Turquestan, el que avui anomenem Xinjiang. En l'article "Lo Khanat de Kashgar. Una pàgina d'història contemporànea xina", Toda (1884d) fa una semblança general del personatge:

"[A]quell home portà al Turquestan milers de soldats que hi sembraren lo terror i la mort, y si fou dur ab los enemichs, més implacable sigui ab los subordinats que faltaven ab sos debers, ab los mandarins que no complian sas ordres, ab los administradors que no eren fidels. Avui se'l reputa lo militar més intel·ligent i lo primer home honrat del Imperi. Los xinos l'estiman molt, però no 'ls estrangers, per saber que es enemich de tota classe de reformes, y capdill del partit nacional de son país." (Toda, 1884d, p. 62).

Toda recuperaria la figura de Zuo Zongtang i el tema de la violentíssima campanya del Turquestan a la *Historia de la China*:

"En un país en donde todos los servicios públicos se hallan completamente desorganizados [...] el generalísimo Tso [Zuo Zongtang] cruzó el desierto armado a la moderna, con cañones Krupp y carabinas Martini [...]. Kashgar quedó definitivamente ocupado por los imperiales en diciembre de 1877. Algunos jefes de la sublevación [...] fueron inmediatamente descuartizados. Las tropas hicieron prisioneros a toda la familia del [sublevado] Yacub, cuyos individuos mayores, hombres y mujeres fueron pasados a cuchillo [...] hasta la cuarta generación." (Toda, 1893a, p. 291-293).

Els detalls de la trobada de Toda amb Zuo Zongtang cal anar a buscar-los a "Una excursió á Tung Hoa [Donghe] y Nan-Kin (Xina), y visitas als Mausoleus Imperiales de las antigas dinastias" (Toda, 1883c). Tal com explica la transcripció de la conferència de Toda sobre el tema que va aparèixer a *L'excursionista*:

“La desil·lusió dels expedicionaris fou gran á la vista de Tsó. Se pensaven trobar lo tipo del guerrer oriental, salvatge mes noble, com los d'Europa en los temps mitjos, y vegeren un home vell, gros, vulgar, que caminava apoyat en un bastó y sostingut per dos criats.” (Toda, 1883c, núm. 62, p. 267).

Tot i que a Zuo els greuges d'un parell de missioners catòlics no li deurien treure la son, la missió diplomàtica va aconseguir el seu objectiu. En efecte, Zuo sabia perfectament que els qui manaven a les concessions estrangeres eren els anglesos i els francesos. Per tant, els seus enemics potencials eren aquests, i no pas els espanyols, que pintaven ben poc –*“aun se nos conoce aunque ya no se nos respeta”* (Toda, 1887, p. 289)–:

“Era la primera de barco de guerra que rebia Tso, que va procurar acullirnos ab tota sa amabilitat. Parlárem de las bonas relacions que sosté Espanya ab la Xina, y ell nos digué: «Vosaltres no sou inglesos, ni sou francesos y serem sempre amichs». En prova de sas paraulas nos oferí ‘l té vert.” (Toda, 1883c, núm. 62, p. 268).

I, per a desmai de Toda, que detestava el menjar xinès, la trobada es va segellar amb un banquet:

“Nos hi quedarem a dinar, que comensá al revés dels nostres, per fruytas. Seguí arròs bullit ab tassa y dos bastonets á manera de llapideres quadrades pera pendre. Pera beure, ayguardent d'arròs calent ó té sense sucre. Després seguiren plats y més plats, sense saber si eren de carn ó peix, fins al número de seixanta. Francament, poch honor férem al dinar del Virey; entre ‘ls plats hi havia: ales de tiburó, nius d'orenea, y ous que, podrits artificialment, eran tan dolents com los que ‘s podreixen pel seu natural; també ‘ns serviren una truyta de formigas blancas, y pera acabar dignament y com haviam comensat, nos donaren una especie de sopa per postres. Lo Virey menjà de tot; nosaltres nos despedirem d'ell... per anar a esmorsar a las quatre de la tarda á casa del Pare Royer que ‘ns va rebre ab los brassos oberts.” (Toda, 1883c, núm. 62, p. 268).

Ja que estava a Nanjing, Toda va aprofitar per anar a les tombes dels emperadors Ming –en va deixar una descripció acurada– i la torre de porcel·lana “llensada als ayres per la explosió de cent barrils de pólvora” (Toda, 1883c, núm. 61, p. 259). La famosa torre, de 90 m d'alçada i un dels monuments més dibuixats pels viatgers europeus a la Xina els segles XVII i XVIII, va ser destruïda pels Taiping. Toda no es va limitar a contemplar-ne els enderrocs:

“Cuando en 1882 visité aquella ciudad en compañía de los oficiales del crucero español Gravina sólo pudimos contemplar una profunda excavación en la montaña donde nos dijeron que se levantaba antes la pagoda. Así debía ser efecto, porque al poco tiempo de nuestra llegada al lugar, acudieron varias mujeres ofreciéndonos trozos de ladrillo que compramos a bajo precio. [...] Los innumerables chinos de Nankin y sus inmediaciones, así como los visitantes y extranjeros, han ido apoderándose de los ladrillos y adornos de la torre.” (Toda, 1887, p. 253).

L'article més elaborat de Toda sobre les seves excursions Iangtsé amunt és “Excursions per la Xina: la ciutat de Su-chao [Suzhou] y las ruinas de Tung-Ho [Donghe]” (Toda, 1884e). Toda va organitzar aquesta “excursió a la ciutat de Su-chau que tant ponderan y alaban los llibras xinos” el 1881, quan tenia 28 anys, i es va omplir d'orgull quan “nostra bandera, que ho eren las barras

catalanas ab la creu de Tarragona, pujà al alt del mástil” (Toda, 1884e, p. 55). El viatge transcorregué íntegrament per l’entramat de canals que connecten Xangai amb Suzhou i descriu acuradament la topografia i les restes enrunades de les abans pròsperes ciutats, com la de Kunshan, per on anaven passant.

Entre ciutat i ciutat, el camp començava a recuperar-se, però a les muntanyes s’hi veien pagodes mig derruïdes i monestirs abandonats: els Taiping, amb connotacions cristianes, es van llençar de ple contra els budistes. Suzhou havia estat una de les ciutats més importants del Iangtsé: formada per múltiples illes unides entre elles per rius i canals, la indústria sedera en garantia la prosperitat i era la base de grans fortunes que vivien en palauets envoltats per cuidadíssims jardins. Malgrat que els Taiping en van destruir bona part i la represa de la ciutat per part del general Gordon la va convertir en una munt d’enderrocs, 20 anys després, que és quan hi va anar Toda, Suzhou estava resorgint de les ruïnes. Però dels grans monestirs amb centenars de monjos amb prou feines en quedava algú supervivent, “un frare budhista, flac, brut y pobre” (Toda, 1884e, p. 56).

L’altre element important de Toda (1884e) és la descripció del Gran Canal, del qual Toda es meravella, com havien fet abans que ell tots els viatgers estrangers. Però, a diferència dels temps en què Marco Polo o els jesuïtes havien navegat per aquesta infraestructura, des del segle XVIII la corrupció generalitzada dels funcionaris xinesos en va descuidar el costós manteniment i al segle XIX, l’arribada dels europeus i el seu control del mar van desviar el tràfic fluvial cap al marítim. De fet, Toda va viatjar per un Gran Canal decrepít.

L’últim bloc d’articles de Toda té a veure amb la vida quotidiana i els costums dels xinesos. Toda havia començat a tractar aquests temes tot just arribat a la Xina: el seu article “El tabaco en China”, és de 1877 (Toda, 1877). Alhora, hi ha retalls de diari sobre el tema i el manuscrit inicial de l’article en el lligall titulat *China* del Museu Víctor Balaguer. També Toda va dedicar un capítol al tabac en dos dels seus llibres: Toda (1884a, 1887).

“Difícilment podrà trobar-se un poble al mon ahont la gent sia més aficionada al tabaco, que la Xina. Tothom fuma la pipa, homes dones y criatures [...]. [P]ot afirmarse que fórem los espanyols qui en lo darrer ters del segle XVI importàrem lo tabaco [...], opinió apoyada per las circunstancias de que los primeros autores xinos que descriuen la planta l’anomenen Tan-pa-co.” (Toda, 1884a, p. 93-95).

La resta d’articles de Toda sobre la vida quotidiana dels xinesos –“Vida doméstica y social en la Xina” (Toda, 1883-1884), “Modas chinas” (Toda, 1883d), “Kinyeng. Estudi de costums xinas” (Toda, 1886) i uns quants més– tendeixen a reflectir més els clixés que sobre la Xina s’estilaven a finals del XIX que cap observació personal d’ell.

A Toda (1883-1884) comenta els grans mals de la Xina, l’infanticidi de les nenes –“está tan extens que dintre alguns districtes del Sud y de la costa arriba á un 40 per 100 lo nombre de nenas sacrificades” (p. 274)– i l’ostracisme social que s’imposava a leprosos, bojos i cecs. Més interessants són els quatre llargs paràgrafs que dedica al teatre xinès, en què reproduïx literalment el que tenia

anotat en el seu dietari. Sorprenentment l'article acaba amb un paràgraf insòlit sobre "l'estat present de la Xina y 'l seu possible pervenir" (p. 276):

"Los xinos [...] se resisteixen á aceptar cap innovació europea, y fan molt bé: aquell poble vell, viciat y corromput acabaria de caure al nostra contacte. Lo seu pervenir se troba en altra part. Dintre las extenses planes del Assia central viuhen moltes rases tàrtares y mongólicas, gent nova y sense recorts passats, de les quals la geografia á vegades ni el nom recorda. D'aquella llevor sortien [...] las hordes de Timur que avassallaren Xina. ¡Qui sap si no hi tornaran! Aquesta fora la única salvació d'aquella terra." (Toda, 1883-1884, p. 276).

Toda va conservar durant temps aquesta idea estrambòtica sobre el futur desitjable per la Xina. Fet i fet, el seu llibre *La vida en el Celeste Imperio* (Toda, 1887), escrit uns quants anys després, acaba amb la mateixa proposta.

6. Els llibres de Toda sobre la Xina

Des que hi va arribar, Toda tenia al cap escriure sobre la Xina i va començar a recopilar informació. En el lligall de textos de Toda de la Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova anomenat *China, datos utilizados en el libro sobre China*, es conserven diversos folis plens de notes i els articles publicats que va retallar sobre temes puntuals que li interessaven. La majoria d'aquesta informació –però no tota– la va utilitzar en els seus llibres. Aquests temes són els següents:

- *El oro en China* (3 folis);
- *Los Taipings* (8 folis);
- *Noticias sobre los piratas en China* (2 folis);
- *Dimensiones de China* (2 folis);
- *Estado de Chao [Zhao]* (7 folis);
- *Estados feudales desde 770 hasta 519 antes de J.C. Extracto del Chinese Repository, vol. 18* (19 folis);
- *Estados feudales de China* (2 folis);
- *Rebelión de la Secta de la Unión de los tres ó Trinitarios*, referit a la Rebel·lió de les Tríades (4 folis);
- *Las sociedades secretas en China* (17 folis);
- *Historia china para el estudio de las monedas comprendidas entre la fundación del Imperio y la Dinastia Tang, o sea hasta 618 de J.C.* (7 quaderns);
- *El tabaco en China*, amb dos retalls de diari i el manuscrit original de l'article;
- *Fórmula de pedir limosna en China* (1 foli); i
- *El pie pequeño de las chinas* (12 folis).

El primer llibre sobre temes orientals, que l'autor va publicar quan encara era a la Xina, no era sobre la Xina sinó sobre monedes annamites: *Annam and Its Minor*

Currency (Toda, 1882). És un llibre molt acadèmic, escrit en anglès, que conté: taules cronològiques dels emperadors vietnamites; informació detallada sobre les mines annamites, la producció de monedes i les lleis relacionades amb elles; una història de l'encunyació de monedes al Vietnam, tant de les dinàstiques com de les dels rebels; i un extens catàleg il·lustrat de l'anvers i revers de 290 monedes.

En tornar a Catalunya, el primer llibre que va escriure, en català, va ser *La Agricultura en Xina* (Toda, 1884). La sinologia europea del segle XIX ja havia tret llibres sobre el tema; per exemple, el conegut sinòleg francès D'Hervey de Saint-Denys havia publicat unes dècades enrere *Recherches sur l'agriculture et l'horticulture des Chinois*. El llibret de Toda (1884), aparegut dins la col·lecció *L'art del pagès*, està escrit en un llenguatge senzill i directe, amatent a les necessitats del camp, i sembla destinat als pagesos de la Conca de Barberà: "Vosaltres, pagesos pera qui escrich" (p. 56); i "[m'agradaria haver] donat alguna idea nova y útil als pagesos catalans" (p. 240). És un llibret de format petit, ben documentat, que té informació genuïna sobre molts dels temes que toca: destina nou capítols al te i tres a la seda, però també n'hi ha dedicats a l'opi, el bambú, el cotó, el tabac, els boscos i els arbres. Parteix, en tot cas, d'una opinió positiva vers els pagesos xinesos:

"Es admirable contemplar los camps xinos, encara que sian dedicats á las culturas mes ordinarias. Se diria que més que un poble de pagesos es una reunió de jardineros qui 'ls conrea, per lo cuydado especial que posan en tenirlos nets, arreglats, sens herbes y sens los restos de cullitas que sovint en nostres paissos quedan sobre 'l camp." (Toda, 1884, p. 179).

Tanmateix, denuncia l'endarreriment científic que entén que implica un llast per a totes les activitats:

"Los xinos son escelents botánichs y baix aquest punt de vista han escrit voluminosos llibres sobre sa agricultura [...] però no coneixen los mes rudimentaris elements de química vegetal [...]. Allá no hi ha estudis facultatius ni el que nosaltres anomenem classe mèdica: qui sap curar se posa á metje com qui sap cusir se posa á sastre." (Toda, 1884, p. 76, 167).

L'èxit dels seus articles i conferències va empènyer Toda a publicar a Madrid *La vida en el Celeste Imperio* el 1887. Aquest és un llibre ambiciós, que recull i reestructura els articles ja publicats i que compta amb les il·lustracions de José Riudavets, un menorquí dibuixant de prestigi, habitual col·laborador amb les grans cases editorials. Al llibre hi van reapareixent, a vegades literalment i a vegades una mica retocats, els elements que conformaven els seus articles, especialment els dedicats a Macau com ara Toda (1878a, 1883b) en el capítol xxiv, Toda (1884c) en el xxv, Toda (1883-1884) en els xi i xiv o Toda (1884e) reproduït per complet en el xxi. També recupera les anotacions del seu diari, especialment les relatives al teatre xinès (per al capítol viii) –que ja havia reproduït a Toda (1883-1884)– i a les festes (capítols ix i x). En aquest llibre trobem també reflectits els apunts i retalls que conformen el lligall *China, datos utilizados en el libro sobre China*, suara esmentat.

En considerar les opinions de Toda sobre la Xina convé tenir present que la seva percepció va estar sempre mediatitzada per l'angle des d'on mirava. En efecte, ell va viure sempre a la Xina com un *expat*, sense barrejar-se mai amb el món dels xinesos:

“Los extranjeros que viven en el Celeste Imperio no suelen mantener con los chinos más relaciones que las estrictamente reclamadas por su posición en aquella sociedad. Si se trata de un diplomático, por mucho tiempo que resida en el país, sólo verá a las autoridades indígenas por medio de los complicados requisitos que exige la etiqueta oficial [...]. Los comerciantes son quizás más hábiles [...] pero nunca le reciben en su casa.” (Toda, 1887, p. 36-37).

El llibre recull bàsicament el que ell sap del sud de la Xina i de Xangai. El nord ni li va interessar ni hi va anar. Tampoc Beijing ni la Gran Muralla van atraure el seu interès:

“El inmenso hormiguero que forma la capital del Celeste Imperio tiene las mismas casas sucias, las calles estrechas, la atmósfera fétida de las ciudades provinciales, y sólo quizás deba agregarse la cantidad de polvo de sus calles, que la hace en verano inhabitable para los europeos. [...] El palacio imperial, inútil casi es decirlo, es absolutamente inaccesible a los viajeros y a los curiosos. [...] La Gran Muralla [...] no tiene interés alguno.” (Toda, 1887, p. 293-294).

Toda (1887) dedica diversos capítols a parlar sobre la religió, tot i que descarta que aquest concepte existeixi a la Xina: *“Aquel pueblo no es religioso, no concibe en elevada esfera la existencia de Dios, ni cree en los destinos del alma”* (Toda, 1887, p. 150). Però l'interès de Toda no anava cap a les creences dels xinesos sinó cap a la posició social dels monestirs i temples budistes. Toda va descriure amb horror les destruccions perpetrades pels Taiping, però no sentia cap simpatia pels monjos budistes:

“Del budismo los chinos solo han conservado las prácticas supersticiosas, avivadas por los desvaríos insensatos de la secta tauista. [...] Un bonzo es un ser parásito, hez de la sociedad, ocioso donde todo el mundo trabaja, híbrido donde toda la gente procrea. Este es el desdén con que los bonzos son tratados por los demás chinos [...]. Los bonzos apenas rezan, no leen, no predicán, no ejercen acto alguno que les saque de su habitual pereza: lo único que les mueve es el ejercicio de la mendicidad.” (Toda, 1887, p. 152-157).

Per posar punt i final al llibre, Toda (1887) recupera l'extravagant afirmació –amb què, com hem vist, ja havia acabat Toda (1883-1884)– que la Xina es recuperaria si es fragmentava i era envaïda pels pobles d'Àsia Central.

Abans d'anar a la Xina, mentre encara era a Madrid, Toda havia estat revisant la reglamentació consular i els arbitratges comercials entre comunitats dispars en l'àmbit colonial. La seva actuació a Canton li va valdre que el 1878 el virrei de Canton li concedís la medalla del mèrit, i anys més tard, el 1889, Toda abocaria el seu coneixement del tema en el llibre *Derecho consular de España*, que conté múltiples referències als conflictes comercials i jurídics entre xinesos i espanyols a la Xina. Toda (1889a) va aportar referències a la Xina –n'hi ha 24– i en la seva introducció de 40 pàgines fa fins i tot esment a Alí Bei, una figura a qui Toda dedicaria diversos escrits.

El 1890 apareixia a Espanya la traducció espanyola de la *Nova Geografia Universal* de Reclus, publicada per El Progreso Editorial, i la traducció del volum dedicat a Àsia (Reclus, 1890) era d'Eduard Toda. La portada té un punt d'ambigüïtat i això ha fet pensar a alguns biògrafs de Toda que ell en va ser l'autor. D'altres han entès que en va ser el traductor però que hi va afegir una aportació personal. Si es mira el volum, es veu que no és possible ni una cosa ni l'altra. Toda no en pot ser l'autor, perquè el volum de Reclus té un nivell acadèmic, amb notes a peu de plana a cada pàgina indicant les fonts del que està dient, que està a anys llum dels textos de Toda. També costa de creure que Toda en fos el traductor, ja que el text de Reclus –malgrat tenir una llarga nota sobre el sistema de transcripció emprat (en la p. 2)– no té cap influència en la caòtica transcripció dels noms xinesos que Toda (1893a) utilitzarà immediatament després en la seva *Historia de la China*. Pel que fa a la seva aportació, no es veu per enlloc. En aquells mateixos anys, Toda apareix com a traductor de dues altres obres generals publicades també a Madrid per l'editorial El Progreso Editorial: una és la *Historia del Antiguo Egipto*, de Rawlinson (1889), en la qual Toda apareix com a traductor i autor d'un apèndix, "Las momias reales de Bulaq" (Toda, 1889b); l'altra és la *Historia de los judíos*, de Hosmer (1893), de la qual Toda consta també com a traductor i autor d'un apèndix, "Los judíos en España" (Toda, 1893b). Però no és aquest el cas del volum de l'Àsia Oriental de la *Nova Geografia Universal* de Reclus (1890), on enlloc –ni en la portada ni en l'índex– consta que Toda hagi fet cap aportació personal. L'únic afegit de Toda és una nota a peu de plana sobre els primers missioners espanyols a la Xina (p. 279), signada "N. del T.", que reproduïx el paràgraf sobre l'expedició franciscana d'Alfaro que havia publicat a l'article "Macao" (Toda, 1878a).

El que sí va fer Toda va ser remenar aquest volum de Reclus (1890) i quedar-se'n tantes il·lustracions com li van convenir de cara al seu proper llibre, la *Historia de la China* (Toda, 1893a). Escriure una història global de la Xina li venia gran i no s'hi va dedicar gaire: això és ben visible en les il·lustracions del llibre: dels 100 gravats que conté, 26 venen del llibre de Reclus –generalment mal retallats–, un parell de Pauthier (1845) i 27 són monedes, escampades per tot el llibre, en relació o no amb el text. Els caràcters xinesos que acompanyen alguns dels dibuixos estan mal escrits i Toda no respecta en el seu propi text la transcripció de noms geogràfics xinesos que apareixen en els mapes, trets tots ells del llibre de Reclus (1890).

Després de dedicar un parell de capítols a la mitologia xinesa, que descriu sense entusiasme –"se habla de imaginación oriental, però la riqueza de la fantasía muere en la India" (Toda, 1893a, p. 16)–, l'autor fa un repàs sistemàtic de les dinasties xineses que té un parentiu evident amb el llibre de Pauthier, del que hi havia versió castellana des de 1845. L'ombra de Pauthier (1845) apareix per tot arreu: les pàgines dedicades a la dinastia Jin, una època en què segons Toda (1893a, p. 75) "bastardos de concubinas, monjes, viejas y brujas gobernaron

el país”, constitueix un resum molt esbiaixat del text de Pauthier (1845, p. 256-258) dedicat al període; el final dels Ming i l'arenga del seu darrer emperador (Toda, 1893a, p. 177-179) reproduïx literalment Pauthier (1845, p. 391) sense citar-lo; i el testament de Kangxi (Toda, 1893a, p. 203) és un extracte del que apareix a Pauthier (1845, p. 407-409).

En general, fins arribar al segle XVIII, Toda segueix un esquema cronològic que conté més noms que altra cosa. De tant en tant hi intercala petites monografies sobre els temes que ell coneix i que ja havia tractat en els seus articles.

7. Conclusions

D'ençà el segle XIII, la Xina ha anat arribant a Europa de forma fragmentària i discontinua. Els que hi van arribar al segle XVI, portuguesos i castellans, duien a la butxaca el llibre de Marco Polo, escrit 300 anys abans. Els nouvinguts hi van afegir una visió de primera mà, que els dos segles següents va ser amplificada i arrodonida pels escrits dels jesuïtes. Tots ells eren grans admiradors del món xinès, però a finals del segle XIX, la Xina, que aleshores patia tota mena d'agressions europees sobre el seu territori i les seves institucions, era denigrada per la majoria dels europeus que hi anaven.

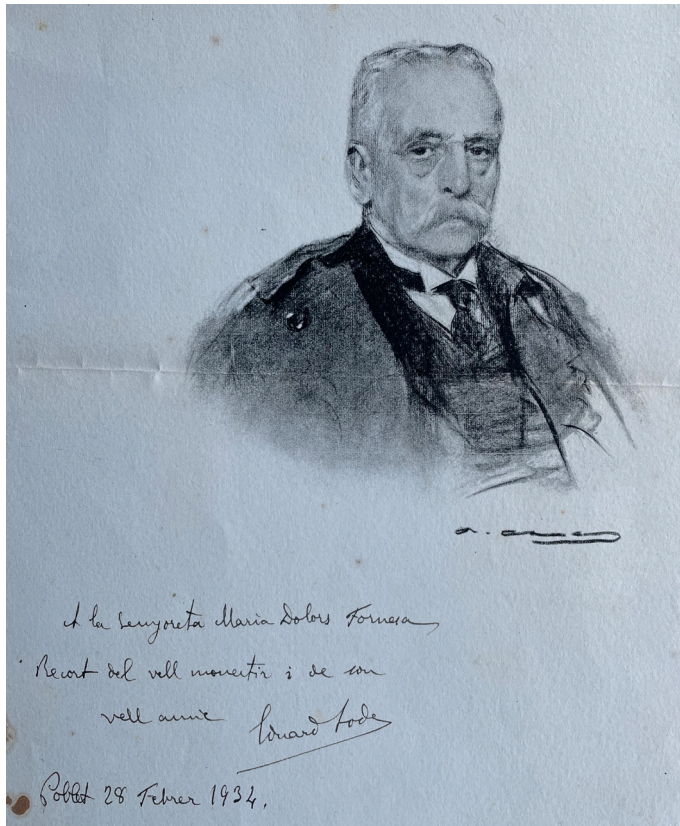
Eduard Toda, que va arribar a la Xina jove i s'hi va quedar sis anys, pertanyia a aquest darrer món. D'entrada menyspreava els xinesos i es burlava dels seus costums: era el que es feia als consolatats europeus. Però va anar acumulant coneixements, col·leccionant objectes, llegint el que des del segle XVI s'havia anat escrivint a Europa sobre els xinesos i va viatjar àmpliament pel territori. La idea final que se'n va fer és una barreja de les seves observacions de primera mà i dels prejudicis habituals dels diplomàtics, comerciants i sacerdots que vivien a les concessions estrangeres.

Quan Toda va tornar-ne, era una de les persones que més sabia de la Xina a Espanya. També tenia bons contactes i una aura considerable. Tot plegat li va permetre publicar uns quants llibres i una munió d'articles. Però va interessar més als tertulians que a les institucions i la Xina no va trigar a tornar a caure en l'oblit. Tampoc Toda va fer gran cosa més per rescatar-la: el 1887 va aplegar en *La vida en el Celeste Imperio* tot el que havia escrit fins aleshores i el que va venir després, o bé és un refregit de poc interès, com la *Historia de la China* (Toda, 1893a), o bé no és d'ell, com la seva suposada col·laboració amb el volum corresponent de la *Nova Geografia* de Reclus (1890). Però la Xina que Toda havia desplegat incansablement a Catalunya entre 1877 i 1887 era, malgrat les seves limitacions i els seus tòpics, una finestra al món xinès real: la mirada de Toda va ser una de les poquíssimes aportacions catalanes directes sobre aquell país. Fins ben entrat el segle XX, seria el pòsit bàsic sobre el qual es bastiria a Catalunya la imatge de la Xina.

A tall d'epíleg: la vinculació personal

La figura de Toda m'ha acompanyat durant gairebé tot el meu recorregut per la sinologia. La família del meu marit, Xavier Folch Recasens, era de Reus i això va propiciar que al llarg dels anys anéssim comprant els llibres de Toda que ens arribaven a les mans. L'any 1992, la transcripció i comentari del *Diari* de Toda em va posar per primer cop en contacte amb ell, mentre la lectura espaiada de les seves obres sobre la Xina em recordava una vegada i una altra la necessitat d'entendre millor les relacions de Toda amb la Xina. El detonant decisiu va ser trobar, entre vells papers i fotos familiars un full de l'any 1934 amb un retrat d'Eduard Toda, pintat per Ramon Casas, dedicat a la meua mare.

Figura 1. Retrat d'Eduard Toda, pintat per Ramon Casas, dedicat a M. Dolors Fornesa

Arxiu familiar de Dolors Folch

Toda va aplegar al castell d'Escornalbou una biblioteca imponent –60.000 volums segons els comptes del Dr. Jordi Rubió–, que anava regalant generosament a tota mena d'institucions. Les donacions més nombroses van ser per a la Biblioteca de Catalunya. Això li va obrir les portes de l'Escola de Bibliotecàries que dirigia Jordi Rubió i on Toda acabaria introduint la nova assignatura de

restauració de llibres. Toda no va trigar a oferir el castell d'Escornalbou com a excursió i estada de fi de curs a les alumnes del darrer curs de bibliotecàries. La primera expedició va sortir el 1923 i durarien fins a 1932, quan Toda, arruïnat pel crac del 29, deixaria Escornalbou i se'n aniria a viure a Poblet. Feia molts anys que Toda maldava per reconstruir la biblioteca i arxiu de Poblet, escampada per tot arreu arran de la destrucció del monestir el 1835. Un cop instal·lat a Poblet, Toda va demanar a Jordi Rubió que li enviés un parell de bibliotecàries cada 15 dies per tal de restaurar i arxivar la biblioteca de Poblet (Estivill, 2016). Aquestes estades van començar el gener de 1934 i la meua mare estava en el grup que hi va anar al febrer. Ignoro si Toda dedicava el seu retrat fet per Ramon Casas a totes les noies que hi anaven. En tot cas ho va fer per la meua mare.

Referències

- D'HERVEY-SAINT-DENYS, Marie Jean Léon (1850). *Recherches sur l'agriculture et l'horticulture des Chinois*. París: Allouard et Kaepelin.
- DOOLITTLE, Justus (1865). *Social Life of the Chinese*. Nova York: Harper & Bros.
- ESTIVILL, Assumpció (2016). "Eduard Toda, de bibliòfil i mecenes de biblioteques a mestre de bugada de papers". *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 37. <https://bid.ub.edu/37/estivill.htm> (consultat 20/08/2022). DOI: <https://dx.doi.org/10.1344/BiD2016.37.18>
- FERRÉ, Dolores (1952). "Bibliografia de Eduardo Toda". *Boletín Arqueológico. Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, núm. 37-40, p. 325-359.
- FOLCH, Dolors (1995). "Sinological Materials in Some Spanish Libraries", dins: Ming WILSON; John CAYLEY [ed.]. *Europe Studies China. Papers from an International Conference on the History of European Sinology*. Londres: Han-Shan Tang Books, p. 149-160.
- FORT, Eufemià (1976). *Eduard Toda, tal com l'he conegut*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FRADERA, Josep Maria; María Dolores ELIZALDE (2002). "Los portugueses en Asia en la óptica del diplomático Eduard Toda", dins Francisco Javier ANTÓN BURGOS; Luis Óscar RAMOS ALONSO [ed.]. *Traspasando fronteras: el reto de Asia y el Pacífico*. Madrid/Valladolid: Asociación Española de Estudios del Pacífico/Centro de Estudios de Asia, vol. 1, p. 245-259.
- GINÉS, Mònica (2016). "La colección de moneda china de Eduard Toda i Güell y su venta al Museo Arqueológico Nacional (1877-1887)", dins: Paula GRAÑEDA [ed.]. *XV Congreso Nacional de Numismática. Patrimonio numismático y museos (Madrid, 28-30 octubre 2014)*. Madrid: Museo Arqueológico Nacional, p. 353-366.
- GONZÁLEZ DE MENDOZA, Juan (1585). *Historia del Gran Reino de la China*. Roma: Bartolomé Grassi.
- HALDE, Jean-Baptiste du (1735). *Description géographique, historique, chronologique, politique, et physique de l'Empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise*. París: P. G. Lemercier.
- HOSMER, James Kendall (1893). *Historia de los judíos en las edades antigua, media y moderna*. Madrid: El Progreso.
- HUMBOLDT, Wilhelm von (1803). *Montserrat bei Barcelona*. [Edició actual: HUMBOLDT, Wilhelm von (2019). *Montserrat, a la vora de Barcelona*. Palma: José J. de Olañeta.]
- MAS, Sinibald de (1861). *La Chine et les puissances chrétiennes*. París: Hachette.
- PAUTHIER, Guillaume (1845). *China ó Descripción histórica, jeográfica y literaria de este vasto imperio, según documentos chinos*. Barcelona: Imprenta del Imparcial.

- PLA, Josep (1971). *Tres senyors*, dins: *Obra Completa*. Barcelona: Destino, vol. XIX.
– (1975). “Eduard Toda i Güell i la restauració de Poblet, 1855-1941”, dins: *Obra Completa*. Barcelona: Destino, vol. XXIX, p. 49-87.
- RAWLINSON, Jorge (1889). *Historia del Antiguo Egipto*. Madrid: El Progreso.
- RECLUS, [Élisée] (1890). “El Asia Oriental”, dins: *Nueva Geografía Universal. La Tierra y los hombres*. Madrid: El Progreso, sèrie 3a, vol. 1.
- SECO, Irene (2005). “Estudio preliminar de la colección de moneda china y japonesa del Museo Arqueológico Nacional de Madrid”, dins: Carmen ALFARO; Carmen MARCOS; Paloma OTERO [COORD.]. *Actas del XIII Congreso Internacional de Numismática*. Madrid: Ministerio de Cultura, vol. 2, p. 1669-1675.
- YUANYI, Mao (1621). *Wubeizhi*.

Obra d'Eduard Toda esmentada

- TODA, Eduard (1876). “[Carta d'Eduard Toda des de Macau del 6 de juliol del 1876]”. [Reedició: TODA, Eduard (1999). “[Carta d'Eduard Toda des de Macau del 6 de juliol del 1876]”. *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 52, p. 16.]
- (1877). “El tabaco en China”. *La Ilustración de Oriente*, 18/11/1877.
- (1878a). “Macao”. *La Oceania Española*, núm. 179.
- (1878b). “Os Portuguezes na China. Um erro histórico”. *Jornal das Colónias*, 04/10/1878.
- (1882). *Annam and Its Minor Currency*. Xangai: Noronha & Sons.
- (1883a). “Recorts de Xina. Las planes de Ka-shim”. *La Renaixensa*, any XIII, p. 411-414.
- (1883b). “Macao, Recorts de viatge”. *La Renaixensa*, any XIII, p. 329-332; p. 339-343.
- (1883c). “Una excursió á Tung Hoa y Nan-Kin (Xina), y visitas als Mausoleus Imperials de las antigas dinastias”. *L'excursionista*, any VI, núm. 60, p. 251-252; núm. 61, p. 258-259; núm. 62, p. 267-269.
- (1883d). “Modas chinas”. *Revista del Centro de Lectura de Reus*, núm. 5, p. 2.
- (1883-1884). “Vida doméstica y social en la Xina”. *L'excursionista*, any VI, núm. 62, p. 270-271; any VII, núm. 63, p. 274-276.
- (1884a). *La Agricultura en Xina: notas sobre'l cultiu de las terras y la producció del the y algunas consideracions relativas a la mineria d'aquell país*. Barcelona: Estampa “La Renaixensa”.
- (1884b). “Recorts de Xina”. *La Ilustració catalana*, vol. V, núm. 120, p. 291-292.
- (1884c). “Los Portuguesos en Xina. Un erro históric”. *La Renaixensa*, any XIV, p. 281-284.
- (1884d). “Lo Khanat de Kashgar. Una pàgina d'història contemporànea xina”. *La Renaixensa*, any XIV, p. 59-66.
- (1884e). “Excursions per la Xina: la ciutat de Su-chao y las ruinas de Tung-Ho”. *La Ilustració catalana*, vol. V, núm. 105, p. 54-56.
- (1886). “Kinyeng. Estudi de costums xinas”. *La Ilustració catalana*, vol. VII, núm. 14, p. 346.
- (1887). *La vida en el Celeste Imperio*. Madrid: El Progreso.
- (1889a). *Derecho consular de España*. Madrid: El Progreso.
- (1889b). “Las momias reales de Bulaq”, dins: Jorge RAWLINSON. *Historia del Antiguo Egipto*. Madrid: El Progreso, p. 409-422.
- (1893a). *Historia de la China*. Madrid: El Progreso.
- (1893b). “Los judíos en España”, dins: James Kendall HOSMER. *Historia de los judíos en las edades antigua, media y moderna*. Madrid: El Progreso, p. 307-436.
- (1930). “Los convents de Reus y sa destrucció en 1835”. *Revista del Centre de Lectura de Reus*, vol. 1930, p. 45.
- (1992). *Viatge a la Xina*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. [Edició de Dolors Folch]
- (1998). *Quatre cartes d'Eduard Toda a Joaquim Navàs*. Reus: Agrupació Fotogràfica de Reus. [Edició de Pere Anguera i Magí Sunyer]
- (2008). *Dietari de viatges d'Eduard Toda i Güell*. Reus: Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca. [Edició de Jaume Massó]